

Ole Nørgaard

Demokratidebat og politisk udvikling i Sovjetunionen

Emnet for denne artikel er den aktuelle sovjetiske debat om det socialistiske demokrati. Med baggrund i stalinismens demokratikonception kan der afgrænses tre strømninger: Konservativ demokrater, der fastholder socio-økonomisk udvikling som demokratiets definerende karakteristikum; reformistiske demokrater, der ser politisk deltagelse som demokratiets centrale egenskab; demokratiske revisionister, der definerer politisk deltagelse til at være befolkningens kontrol med en styrende elite. I forhold til den sovjetiske politiske scene er den magtbærende politiske koalition i dag en revisionistisk-konservativ alliance. I forhold til den vestlige demokratidebat peger artiklen frem mod fælles politisk-systemiske problemer for moderne politiske systemer, uafhængig af socio-økonomisk basis.

1. Indledning*

Det vil utvivlsomt forekomme mange overraskende, at det har nogen mening at tale om en demokratidebat i Sovjetunionen. Opfattelsen i såvel den brede offentlighed som i ikke-specialiserede samfundsvidenskabelige miljøer synes stadig i stor udstrækning domineret af den traditionelle totalitarismemodell (Nørgaard, 1984). Denne model, appliceret på socialismens politiske systemer under 1950ernes koldkrig, åbner ikke plads for politiske konflikter og selvsagt heller ikke for en artikulation af dybtliggende meningsforskelle. Modellen har, med sin antagelse om et centralt dirigeret og kontrolleret politisk system, én gang for alle defineret forholdet mellem stat og samfund, borgere og politisk system.

Arbejder man sig ind i den aktuelle sovjetiske samfundsvidenskabelige og politiske litteratur (grænsen er flydende), tegner der sig imidlertid et andet billede. For det første vil man ustandselig støde på begreberne "demokratija", "demokratizatsija", "sovetskaja demokratija" og "socialističeskaja demokratija" som positive politiske værdier. For det andet vil man, efter nogen tids granskning af terminologiske og begrebsmæssige nuancer opdage, at der faktisk inden for visse rammer foregår en debat, der i sine implikationer har vidtrækkende konsekvenser for det politiske systems fremtidige funktionsmåde og for magtfordelingen mellem forskellige grupper i samfundet.

En redegørelse for debattens dimensioner og en analyse af dens implikationer vanskeliggøres imidlertid af en række forhold, der karakteriserer det sovjetiske samfundsvidenskabelige miljø.

For det første foregår debatten delvis på andre dimensioner end dem, vi kender fra den vestlige demokratidebat. Noget der må ses i sammenhæng, dels med den specifikke sovjetiske udvikling, dels med det specifikke forhold, der eksisterer mellem økonomi og politik i et samfund, hvor økonomien er totalt statsliggjort.

For det andet foregår debatten ofte i, hvad der for udenforstående forekommer

Ole Nørgaard

Demokratidebat og politisk udvikling i Sovjetunionen

Emnet for denne artikel er den aktuelle sovjetiske debat om det socialistiske demokrati. Med baggrund i stalinismens demokratikonception kan der afgrænses tre strømninger: Konservative demokrater, der fastholder socio-økonomisk udvikling som demokratiets definerende karakteristikum; reformistiske demokrater, der ser politisk deltagelse som demokratiets centrale egenskab; demokratiske revisionister, der definerer politisk deltagelse til at være befolkningens kontrol med en styrende elite. I forhold til den sovjetiske politiske scene er den magtbærende politiske koalition i dag en revisionistisk-konservativ alliance. I forhold til den vestlige demokratidebat peger artiklen frem mod fælles politisk-systemiske problemer for moderne politiske systemer, uafhængig af socio-økonomisk basis.

1. Indledning*

Det vil utvivlsomt forekomme mange overraskende, at det har nogen mening at tale om en demokratidebat i Sovjetunionen. Opfattelsen i såvel den brede offentlighed som i ikke-specialiserede samfundsvidenskabelige miljøer synes stadig i stor udstrækning domineret af den traditionelle totalitarismemodel (Nørgaard, 1984). Denne model, appliceret på socialismens politiske systemer under 1950ernes koldkrig, åbner ikke plads for politiske konflikter og selvsagt heller ikke for en artikulation af dybtliggende meningsforskelle. Modellen har, med sin antagelse om et centralt dirigeret og kontrolleret politisk system, én gang for alle defineret forholdet mellem stat og samfund, borgere og politisk system.

Arbejder man sig ind i den aktuelle sovjetiske samfundsvidenskabelige og politiske litteratur (grænsen er flydende), tegner der sig imidlertid et andet billede. For det første vil man ustandselig støde på begreberne "demokratija", "demokratizatsija", "sovetskaja demokratija" og "socialističeskaja demokratija" som positive politiske værdier. For det andet vil man, efter nogen tids granskning af terminologiske og begrebsmæssige nuancer opdage, at der faktisk inden for visse rammer foregår en debat, der i sine implikationer har vidtrækkende konsekvenser for det politiske systems fremtidige funktionsmåde og for magtfordelingen mellem forskellige grupper i samfundet.

En redegørelse for debattens dimensioner og en analyse af dens implikationer vanskeliggøres imidlertid af en række forhold, der karakteriserer det sovjetiske samfundsvidenskabelige miljø.

For det første foregår debatten delvis på andre dimensioner end dem, vi kender fra den vestlige demokratidebat. Noget der må ses i sammenhæng, dels med den specifikke sovjetiske udvikling, dels med det specifikke forhold, der eksisterer mellem økonomi og politik i et samfund, hvor økonomien er totalt statsliggjort.

For det andet foregår debatten ofte i, hvad der for udenforstående forekommer

at være et lukket kodesprog, fyldt med politiske floskler og overflødige citater.

For det tredje har erkendelsen af modstridende opfattelser længe, som det vil blive grundigere beskrevet nedenfor, været opfattet som politisk illegitimt i sovjetisk politik. Årtiers tale om "politisk enhed" og fravær af "modsigelser" gør det stadig i mange miljøer politisk mistænkeligt at fremhæve meningsforskelle ved noget så grundlæggende som det politiske systems karakter og udvikling. Konsekvensen er, at diskussionen ofte foregår, uden at man definerer sine opponenter, og uden at centrale meningsforskelle klart markeres.

Endelig er det ved redegørelse for demokratidebatten i Sovjetunionen et problem, at det primært synes at være de reformivrige, der ytrer sig i de samfundsvidenskabelige tidsskrifter. De konservative politikere og ideologer synes mere interesseret i at praktisere politik end i at diskutere den.

Med de begrænsninger, der ligger i disse bemærkninger, er formålet med denne artikel at introducere den sovjetiske debat om det socialistiske demokratis indhold og form, mål og midler. Artiklen vil kun beskæftige sig med den officielt accepterede debat, dvs. den, der fremgår i legalt publicerede tidsskrifter og bøger. "Dissidentlitteratur", der publiceres enten illegalt i Sovjetunionen eller i Vesten, vil ikke blive inddraget.

"Demokrati" og "demokratiteori" vil her blive anvendt som en betegnelse for de værdi- og kausalteoretiske antagelser, der – med udgangspunkt i folket som kilde til politisk legitimitet – udgør en sammenhængende opfattelse af, hvordan forholdet mellem politisk system og borgere er og bør være. Med dette udgangspunkt kan vi definere fire dimensioner i sovjetisk demokratiteori (Nørgaard, 1980: 28). Dimensionerne og de anvendte definitioner er angivet i tabel 1.

Tabel 1. Dimensioner i den sovjetiske demokratiteoretiske debat

Selvforståelse	Norm	Strategi	Utopi
Teoretisk forståelse af det eksisterende samfunds karakter	De værdier, der bør fremmes gennem det politiske system	Den politiske og organisatoriske struktur, hvorigennem man antager at kunne realisere de under norm definerede politiske værdier	Det idealtypiske samfund, i hvilket man antager, at de ønskede værdier vil være realiseret

Selvforståelsen angiver, hvorledes det eksisterende samfund teoretisk defineres, dets sociale basis og de politiske institutioners heraf afledte karakter og funktioner. Selvforståelsen vil også angive hvilken type af konflikter, der defineres som værende inden for systemets rammer (og dermed kan løses af legale politiske kanaler), og hvilke, der defineres som værende uden for systemet (og derfor antager antisystemisk, kriminell karakter).

Norm angiver de værdier, hvis realisering angives at være målet med den konkrete politiske organisering.

Strategi er demokratiteoriens kausalteoretiske element. Den angiver de konkrete foranstaltninger eller den organisatoriske struktur, hvorigennem det antages, at

de ønskede politiske værdier vil blive realiseret.

Det er centralt, at en demokratiteori i den her anvendte forstand udgør et sammenhængende tankesæt, hvor forståelsen af det samfund, man selv lever i (selvforståelse), har logiske implikationer for hvilke midler (strategi), der skal anvendes for at realisere de ønskede værdier (norm) og omforme samfundet i overensstemmelse hermed (utopi).

Med disse begrebsmæssige definitioner som udgangspunkt vil følgende introduktion af den sovjetiske demokratiteoretiske debat blive indledt med en kortfattet afgrænsning af de politiske og ideologiske rammer, den historiske udvikling har lagt omkring denne debat i sovjetsamfundet. Dernæst redegøres for de demokratiteoretiske positioner og strømninger, der kan identificeres i den sovjetiske debat. Endelig vil kort blive diskuteret, hvilke perspektiver debatten tegner for det sovjetiske system, og hvilke muligheder der ligger i en komparation af sovjetisk og vestlig demokratiteori.

2. Den aktuelle demokratidebats forudsætninger

Som det vel er alment kendt, har teoridannelse og politik i Sovjetunionen altid været tæt sammenknyttet. Først som en følge af den tætte sammenhæng, der altid har eksisteret mellem teori og praksis i arbejderbevægelsen. Dernæst som en følge af den monopolisering af den politiske og ideologiske magt, der fulgte med Stalins sejr i det politiske opgør i 1920'erne. Denne sejr betød forsteningen af en ideologi, der frem til midten af 1950'erne udelukkede enhver kritisk diskussion om mål og midler i det politiske system. Men stalinismen var ikke kun et ideologisk system. Det var – og er – også et socialt system, hvor den politiske og økonomiske organisering af samfundet, der blev grundlagt i 1930'erne, og den ideologi, der blev skabt for at legitimere dette system, er forankret i brede politiske og sociale interesser i det sovjetiske samfund. Skal man diskutere den aktuelle sovjetiske demokratidebat, er det derfor også nødvendigt at gøre sig klart, at der ikke kun er tale om akademiske uoverensstemmelser. Der er også tale om et politisk opgør med fortiden, hvor stalinismens spøgelse stadig lever i konservative politikeres og ideologers holdninger.

For at forstå indhold og perspektiver i den aktuelle debat, er det således nødvendigt med et kort tilbageblik til dens ideologiske og sociale forudsætninger.

2.1. Stalinismen som ideologisk system

På en række punkter var Stalins teoridannelse den logiske afslutning på en udvikling, der allerede var startet i 1920'erne. Dette gælder først og fremmest, hvad vi kan kalde den negative definition af den sovjetmarxistiske demokratikonception: bortdefineringen af enhver politisk pluralisme og af individuelle rettigheder over for fællesskabet. Begge disse elementer blev optaget som centrale dele af stalinismens ideologi og har aldrig siden været anfægtet. De var – og er stadig – de rammer, inden for hvilke enhver åben politisk diskussion i dag foregår i Sovjetunionen.

Derimod er der en række andre elementer af stalinismens ideologi, der har ind-

gået og stadig indgår i aktuelle diskussioner om det sovjetiske demokratis indhold og midler.

Det gælder i første række stalinismens selvforståelse. Efter den opfattelse, der klartest kommer til udtryk i Stalin-forfatningen af 1936, er socialismen, defineret som statsovertagelse af alle produktionsmidler, gennemført i Sovjetunionen. I forlængelse heraf bortdefineres samtidig de klasse modsætninger, der i Stalins forståelse udelukkende ses som knyttet til ejendomsforholdene.

Denne harmoniserende samfundsforståelse, der efterhånden blev en politisk realitet, for så vidt den blev en integreret del af politikernes bevidsthed, førte med sig, at en legalistisk tilgang til løsning af politiske problemer blev dominerende. Hvis samfundet var harmonisk, hvis der ikke eksisterede forstyrrende særinteresser, var det logisk at forvente, at de beslutninger, der blev truffet centralt, også implementeredes loyalt i overensstemmelse med beslutningstagernes hensigter. Forståelsen for, at det var nødvendigt med et grundigt og realistisk kendskab til de områder, man lovgav for, forsvandt sammen med enhver socialvidenskabelig forskning.

Hvad angår stalinismens værditeoretiske element, de normer, der lå til grund for den førte politik, var det entydigt ønsket om økonomisk vækst og materiel fremgang. I første omgang dog forstået som fremgang i den sværindustrielle sektor. Forbruget blev derimod skubbet ud i en uvis fremtid.

Det strategiske aspekt omfatter alle de elementer, der var knyttet til stalinismens politiske system: et hierarkisk og strengt centraliseret beslutnings- og forvaltningssystem, en mobilisering af masserne til at implementere de af den politiske ledelse truffede beslutninger samt endelig muligheden for arbitrær politisk indgriben, hvor de politiske ledere – om nødvendigt på tværs af eksisterende lovgivning – kunne foretage ændring af hidtidig praksis.

På papiret forlod Stalin aldrig marxismens utopiske aspekt. I officielle dokumenter taltes der fortsat om det kommunistiske samfund defineret såvel ved sin materielle overflod som ved en bortvisen af staten og en overgang til selvforvaltning (Nørgaard, 1977). Utopien mistede blot enhver relation til den aktuelle politik, for så vidt selvforvaltningen blev set som noget, der automatisk ville følge af den forventede materielle overflod.

I hovedtræk udgjorde disse elementer Stalins demokratiteori, defineret som de retningslinier, der styrede forholdet mellem borger og politisk system. Og det er denne definition af det "reelt eksisterende" socialistiske demokrati, der fortsat er udgangspunkt for den centrale del af debatten om det politiske systems funktion, karakter og fremtidige udvikling i Sovjetunionen.

2.2. Det ideologiske opgør med stalinismen

På det teoretiske plan har post-Stalin perioden været karakteriseret ved en række ændringer, der på overfladen skaber, og har til formål at skabe, forestillingen om kontinuitet i samfundsudviklingen. Bevæger man sig ned under overskrifterne, viser den officielle ideologi sig imidlertid i sine implikationer at have vidtrækkende konsekvenser for det politiske system. Der er her to overordnede begreber, som under de to efterfølgende ledere har tjent til at sammenfatte den officielle for-

ståelse af det eksisterende systems karakter, og som har relevans, når vi taler om den teoretiske demokratidebat: teorien om "hele folkets stat" og teorien om "den udviklede socialisme".

Hvad angår den udviklede socialisme, et begreb oprindeligt anvendt en passant af Lenin, er det af Brezhnev blevet gjort til selve det definerende begreb for Sovjetunionen, som den ser ud i dag. Begrebet, der i sovjetisk ideologi betegner en selvstændig udviklingsfase, blev først introduceret af Brezhnev i 1967 (Brezhnev, 1977: 92; Evans, 1977: 412; Burlatsky, 1977). Det fik sin konkrete teoretiske udarbejdelse i den samfundsvidenskabelige litteratur i første halvdel af 1970'erne og blev endeligt ideologisk konfirmeret med vedtagelsen af den nye forfatning i 1977.

Begrebet udviklet socialisme markerer i dag i sovjetisk ideologi en kvalitativ ændring af samfundets produktionsproces, af dets sociale struktur og af dets politiske system. Således beskrives den udviklede socialisme som de nye betingelser, der er skabt under overgangen fra ekstensiv til intensiv økonomisk vækst. Denne ændring i produktionsstrukturen er samtidig fulgt af en ændring i samfundets klassebasis. Tidligere havde der været tale om klart markerede sociale klasser, efter 1936 afgrænset som arbejderklassen og bondeklassen suppleret med intelligentsiaen som et socialt lag. Nu argumenteres der, at også dette skel er på vej til at forsvinde – i takt med den stigende teknologisering af forskellige grupper – som det, der fremover vil definere de sociale og dermed forbundne politiske skel i det sovjetiske samfund.

På det politiske plan har dette ført til en nydefinering af begrebet hele folkets stat. For Khrustjov, der i partiprogrammet fra 1962 introducerede dette begreb, implicerede det en gradvis bortvisnen af statens funktioner og en politisk masse-mobilisering af befolkningen. Brezhnev talte derimod ikke mere om statens bortvisning. Han talte i stedet om "statens fuldkommengørelse" og om dens demokratisering. Samtidig blev de sociale organisationers rolle i demokratiseringsprocessen nedtonet. Disse organisationer skulle nu ikke mere erstatte statsapparatet som det konkrete udtryk for dets bortvisnen, men i stedet "supplere" statens funktioner (Čecharin 1976: 3; samme 1977: 220-29).

Det blev samtidig gjort klart, at staten vil fortsætte med at eksistere helt frem til det kommunistiske samfund – og måske endda ind i det. Den utopiske forestilling om selvforvaltning blev samtidig hermed skubbet mere og mere i baggrunden, idet "det udviklede socialistiske samfund...udgør en relativ lang periode i udviklingen fra kapitalisme til kommunisme!" (Brezhnev, 1977: 1). Brezhnev fortsatte med at fremholde partiet som den centrale del af det politiske system, men understregede især dets rolle som det dynamiske centrum i moderniseringsprocessen – som den organisation, der forcerede udviklingen og indførelsen af ny teknologi og produktionsmetoder.

Denne omdefinering af hele folkets stat blev gennemført under overskriften "demokratisering", der i første række implicerede en omfattende deltagelse af sociale og funktionelle grupper i de politiske institutioners arbejde. Dette udtrykkes for eksempel i en ledende artikel i *Kommunist* i forbindelse med vedtagelsen af den nye forfatning i 1977. Citatet er substantielt identisk med den senere forfatningstekst.

"I den nye forfatning er konkret og klart udtrykt, hvilken betydning en udvidelse af det socialistiske demokrati har under de nuværende betingelser. Det betyder en stadig bredere deltagelse af den arbejdende befolkning i forvaltningen af statens og samfundets anliggender, en forøgelse af de sociale organisationers aktivitet, en styrkelse af folkekontrollen, en styrkelse af det lovmæssige grundlag for statens og samfundets liv, en øget offentlighed og en stadig hensyntagen til den offentlige mening" (Kommunist, juli 1977: 10).

Det er disse 6 punkter, der er i centrum i den officielle debat om demokratiet i dag i Sovjetunionen. Gennem den mere eller mindre eksplicite prioritering af de enkelte punkter og gennem deres konkrete fortolkning markerer de forskellige strømninger sig.

Set i forhold hertil er forestillingen om den udviklede socialisme reelt en selvforståelse, der udtrykker et kompromis mellem konservative og reformvenlige kræfter i det sovjetiske samfund (se videre afsnit 3). Som et sådant "brobygningsbegreb" må begrebet i sin karakter være uklart og indeholde såvel fremadrettede som konservative elementer.

Til teoriens konservative elementer hører her helt klart den langt stærkere styring af den folkelige politiske aktivitet, end tilfældet havde været under Khrusjtjov. "Fuldstændiggørelsen" af statsapparatet i stedet for dets bortvisnen var et skridt tilbage mod stalintidens opfattelse af statens karakter og funktion i overgangsperioden mellem kapitalisme og kommunisme.

Samtidig indeholdt – og indeholder – teorien om den udviklede socialisme imidlertid også en række elementer, der har været med til at anbringe diskussionen om det socialistiske demokrati på et nyt grundlag.

For det første har antagelsen om den udviklede socialisme som en selvstændig fase i udviklingen frem mod kommunismen – som et samfund sui generis – gjort det muligt at argumentere for, at dette samfunds interne udviklingslove burde efterforskes. At de generelle marxistisk-leninistiske teorier om overgangssamfundet ikke mere var tilstrækkelige til, at partiet kunne foretage en rationel styring af udviklingsprocessen. Der kunne således argumenteres for behovet for empiriske undersøgelser af samfundets politiske, organisatoriske og sociale struktur, der kunne fremme en realistisk forståelse af samfundsprocesserne.

For det andet har også ønsket om en "videnskabelig styring af samfundet" (Kelly, 1980: 41-42) og øget anvendelse af moderne managementteorier peget i retning af behovet for empirisk funderede analyser af det eksisterende samfundssystem.

Tilsammen har disse to forhold været den ideologiske legitimering af den udvikling og institutionalisering af adfærdsorienteret samfundsvidenskab, der specielt har udviklet sig siden midten af 1960'erne. Konkret er dette kommet til udtryk ved en solid udvikling af den økonomiske videnskab (Dellenbrant, 1972), af en mere problemfyldt udvikling af sociologi (Weinberg, 1974) og endnu ikke realiserede planer om etablering af selvstændig politologisk videnskab (Then, 1971; Hill, 1980).

Det er denne udvikling af en adfærdsorienteret samfundsvidenskab, og forestillingen om eksistensen af og behovet for artikuleringen af forskellige interesser i samfundet, der har betydet den mest afgørende drejning i den sovjetiske demokratidebat i perioden efter Stalin.

Erkendelsen af og forståelsen for, at der inden for rammerne af et socialistisk

samfund kan eksistere konflikter, har imidlertid været og er stadig en lang og sej proces, hvor stalintidens officielle doktrin er dybt forankret i store dele af den politiske bevidsthed. Det kommer for eksempel til udtryk i følgende bemærkning fra den liberale politolog Butenko, når han i 1982 skriver, at studiet af konfliktfyldte særinteresser i det socialistiske samfund stadig er kompliceret:

"Ikke kun fordi analysen af socialismens modsætninger er en yderst følsom sag, fordi den berører vidt forskellige gruppers interesser, hvor enhver manglende præcision kan udnyttes til at skade såvel samfundet som den enkelte forsker, men også fordi der i den offentlige psykologi – på alle niveauer – stadig eksisterer en vidt udbredt primitiv, småborgerlig forestilling om, at modsætninger er noget "unormalt", noget "unaturligt" for socialismen" (Butenko, 1982: 18).

Dette er én af forklaringerne på den forsigtighed, der stadig præger den aktuelle sovjetiske demokratidebat, der er emnet for næste afsnit.

Den aktuelle sovjetiske debat om demokratiets mål og midler må derfor ses i sammenhæng med både det officielle opgør med stalinismen, men også med den politiske forankring, stalinismens ideologi stadig har i store dele af det sovjetiske samfund.

3. Den aktuelle sovjetiske demokratidebat

Som det er fremgået af foregående afsnit, er den officielle tolkning af det sovjetiske samfunds karakter og det politiske systems funktion tvetydig. Teorierne om den udviklede socialisme og hele folkets stat indeholder elementer, der peger såvel bagud mod stalintidens forhold mellem politisk system og befolkning som fremad – mod en fastholden og forsøg på at realisere den klassiske marxismes idealer. Det er disse forskellige elementer af den officielle teori, der skaber baggrund for og indhold i den aktuelle sovjetiske demokratidebat. Forskellige idemæssige strømninger fremhæver således forskellige sider af den officielle ideologi, ligesom deres beskrivelser af det eksisterende samfund, inden for den officielle ideologis rammer, er ret så forskelligartede. De dimensioner i den officielle ideologi, der gør det muligt at skelne mellem forskellige idemæssige strømninger, hvad angår indhold og mål for det sovjetiske demokrati, kan sammenfattes på det ovenfor definerede demokratibegrebs fire dimensioner: selvforståelse, norm, strategi, utopi.

For det første en strømning af demokratiske reformister, der forener en fastholden ved de oprindeligt marxistiske værdier og utopier med en socialvidenskabelig (realistisk) forståelse af det eksisterende samfund og konkrete anvisninger på politisk-økonomiske reformer.

For det andet en strømning af demokratiske revisionister, der forener en realistisk forståelse af det eksisterende samfund med en revision af de oprindelige marxistiske værdier og utopier.

Endelig for det tredje en gruppe af konservative demokrater, der forener en legalistisk opfattelse af det eksisterende samfund med en fastholden af traditionelle normer og utopier og forsvar for det eksisterende politiske og administrative system. Termen "demokrater" er her kun anvendt i den forstand, at disse "stalinstere" på trods af deres konservatisme fastholder forestillingen om folkets interesse

som basis for styrets legitimitet.

Det skal understreges, at der er tale om en grovinddeling, og at der ofte vil kunne findes fremstillinger, der udviser inkonsistens på de enkelte dimensioner. Ikke desto mindre må de tre hovedstrømninger siges at udgøre reelt og hyppigt forekommende konsistente opfattelser af, hvad der er det socialistiske demokratis mål og midler.

3.1. Konservative demokrater og demokratiske reformister

Den mest udtalte modsætning i den sovjetiske demokratidebat findes mellem konservative demokrater og demokratiske reformister. Det er en modsætning, der mest direkte kommer til udtryk på de deskriptive og dermed forbundne strategiske niveauer, medens det kan hævdes, at uoverensstemmelserne er mindre klare på de normative og utopiske dimensioner.

Hvad angår den deskriptive dimension, selvforståelse, markeres skellet mellem de to grupper af det tidligere beskrevne opbrud fra den traditionelle legalistiske forståelse af det sovjetiske samfund. Dette opbrud kommer for demokratidebatens vedkommende til udtryk på tre måder: Karakteren af modsætninger i det socialistiske samfund, det kommunistiske partis placering i forhold til det politiske system og spørgsmålet om statsapparatets relative autonomi fra samfundet.

Det første punkt, karakteren af modsætninger i det socialistiske samfund, er naturligvis et gammelt debatpunkt i den internationale kommunistiske bevægelse og var blandt andet centrum i opgøret mellem Khrustjov og Mao i begyndelsen af 1960'erne. En fornyet interesse for dette aspekt af sovjetmarxismen opstod imidlertid i umiddelbar forlængelse af opstanden i Polen i 1980/81. Spørgsmålet var det klassiske: Var de konflikter, der kunne iagttages i Polen, og som man frygtede kunne gentages i Sovjetunionen, blot at betragte som en kombination af "overleveringer" fra tidligere samfundsformationer og udenlandsk indblanding, eller var der tale om konflikter produceret af det socialistiske system selv?

For den ortodokse stalinist er svaret så at sige givet på forhånd: Selv om der kan opstå modsætninger, vil de i et samfund som det sovjetiske aldrig kunne antage antagonistiske former i den forstand, at de kan give anledning til politiske bevægelser rettet mod systemet. Hermed er også samtidig sagt, at der ikke er behov for grundlæggende reformer. Modsætningerne kan løses inden for det eksisterende system.

De demokratiske reformister derimod mener, at "under visse omstændigheder, som resultatet af alvorlige og vedvarende fejltagelser... kan ikke-antagonistiske modsætninger antage karakter af antagonistiske modsætninger" (Fedossejev, 1981: 28). Med andre ord udelukker den eksisterende socialisme ikke på forhånd, at der kan opstå så alvorlige konflikter, at der i befolkningen kan dannes deciderede revolutionære bevægelser, som – uden at være kontrarevolutionære – er rettet mod den eksisterende orden.

Som udviklingen i Polen viste, kan kriser i socialistiske systemer opstå, når lederne taber kontakten med befolkningen og:

"...modsætninger, eller endog konflikter, opstår mellem den revolutionære magt og dens politik på den ene side og vitale dele af de arbejdende masser på den anden side. Noget der vil føre til skarpe demonstrationer af utilfredshed" (Ambartsumov, 1984: 18).

Implikationen af dette argument er, for Ambartsumov og for andre (Butenko, 1982), at det eksisterende system må ændres, når det kan producere modsætninger, der truer dets stabilitet. Hermed bruges erfaringer fra begivenhederne i Polen indirekte som et argument for reformer i Sovjetunionen.

Hvad angår partiets placering i forhold til det politiske system, er der også her enighed mellem de to strømninger. Det er her den konservative, legalistiske opfattelse, at partiet eksisterer uden for det politiske system, defineret som de institutioner, der træffer beslutninger med gyldighed for hele samfundet. Argumentet er, at partiet ikke har formel beslutningsret, at det kun har mulighed for at påvirke de besluttende organer indirekte (gennem ideologisk påvirkning, udvælgelse af kadrer etc.). En sådan holdning kommer for eksempel til udtryk i følgende citat:

"Det er forkert at hævde, at den politiske magts subjekt er det Kommunistiske Parti... I den udviklede socialismes periode vokser partiets rolle. Samtidig anvender partiet under de nuværende omstændigheder heller ikke magt, fastsætter ikke almenbindende juridiske normer og anvender ikke i sine aktiviteter den udøvelse af magt, som kun staten besidder" (Šabanov, 1982: 69).

Som bemærket af Brown (1984: 81-84) er det en holdning, der tidligere har været dominerende i sovjetisk statsret, men som i dag må siges at være underlagt den "realistiske opfattelse". Implikationen af en sådan opfattelse, der hyppigt udtrykkes (Brown, 1984: 73-81; Čecharin, 1976: 5) er naturligvis, at hvis partiet ikke er en del af det politiske system, er det heller ikke underlagt de normer, der er bindende for de anerkendte institutionelle aktører, nedfældet i forfatningen. Over for denne opfattelse står så den reformistiske (realistiske) opfattelse, at partiet reelt træffer beslutninger, der umiddelbart har gyldighed for samfundet, og at partiet derfor er en del af det politiske system og derfor underkastet de samme spilleregler som de øvrige institutioner. En refleks af disse modsatte opfattelser kom til syne ved vedtagelsen af den nye forfatning i 1977. Det var først efter den såkaldte "al-folkelige diskussion", at der blev indføjet en sætning om, at "partiet skal overholde forfatningen" (Hill, 1984: 120).

Det tredje punkt, hvor der eksisterer et skel i virkelighedsopfattelsen, er spørgsmålet om statens autonomi i forhold til samfundet. Den konservative, legalistiske opfattelse giver ikke her plads for noget problem. Statsapparatet er i teori og i praksis den neutrale udfører af den vedtagne politik.

Den reformistiske (realistiske) opfattelse giver til forskel herfra staten en relativ autonomi, en egendynamik i forhold til samfundets udvikling:

"Eftersom samfundets politiske system udvikler sig relativt selvstændigt, vil opretholdelsen af dens forældede former ikke straks give sig til kende ved negative følgevirkninger: det forekommer fuldstændig naturligt også i dag at opretholde de metoder, der i går var effektive til at realisere den demokratiske centralisme, til at styre forvaltningen og samtidig opretholde de tidligere former for befolkningens deltagelse i samfundslivet" (Butenko, 1981: 189).

Dette skel i virkelighedsopfattelse på afgørende punkter følges af forskel på det normative felt. Den konservative opfattelse defineres her i overvejende grad i socioøkonomiske termer: Demokrati er den sociale og økonomiske udvikling, der tjener befolkningens interesser. Det vil sige, at vægten lægges på demokratiets

sociale og økonomiske forudsætninger, der ses som den styrende faktor i demokratiseringsprocessen. Som det udtrykkes i en artikel i Voprosy Filosofii fra 1976:

"De materielle garantier for sådanne træk ved det socialistiske demokrati som folkemagt, lighed, personlig frihed er i første række socialismens socio-økonomiske basis – den samfundsmæssige ejendomsret til produktionsmidlerne, de socialistiske samfundsmæssige relationer mellem mennesker, frihed fra udbytning, fattigdom og uvished om morgendagen" (Čecharin, 1976: 7-8).

Over for denne fremhævelse af den socio-økonomiske basis står den reformistiske holdning, der kausalteoretisk i højere grad åbner for en dialektik mellem samfundets økonomiske basis og den politiske overbygning (se nedenfor). Hertil knyttes imidlertid også det element, der giver den aktive deltagelse i det politiske liv en værdi i sig selv. En holdning, der kan betegnes som ortodoks, for så vidt den gør et socialistisk demokrati til et spørgsmål om både en økonomisk udvikling i den brede befolknings interesse og befolkningens aktive deltagelse i den politiske proces. Herigennem gives demokratikonceptionen et processuelt aspekt, der er fraværende i den konservative opfattelse.

Det socialistiske demokrati består således i, som det fremhæves gennem et hyppigt anvendt Lenincitat, at forvandle de magtorganer, der i begyndelsen af overgangen frem mod socialismen "er forvaltningsorganer for det arbejdende folk, realiseret gennem proletariatets ledende lag, men ikke gennem de arbejdende masser" til organer, der administrerer "gennem det arbejdende folk" (Butenko, 1981: 198). Herigennem tillægges befolkningens umiddelbare deltagelse i det politiske liv en værdi i sig selv. Som det således påpeges af Butenko (1981: 198), er befolkningens umiddelbare deltagelse i de politiske beslutningsprocesser ikke kun en forudsætning for en fortsat økonomisk vækst, men "også en form hvorigennem det arbejdende folk kan udtrykke dets ønsker og krav. Det er netop herigennem, at menneskets samfundsmæssige kvaliteter udvikles i det socialistiske samfund" (Butenko, 1981: 198). Demokratiet, forstået som deltagelse, har således en værdi i sig selv, fordi det bidrager til det enkelte menneskes udvikling og realisering af sine kvaliteter. Her er Butenko helt på linie med den klassiske marxistiske opfattelse (Nørgaard, 1980: 25).

Disse forskelle på det deskriptive og det normative niveau får naturligvis konsekvenser, når vi ser på strategien, dvs. de ændringer af det politiske system der er nødvendige for, at idealsamfundet kan opnås. De konservative demokrater ser her ikke nogle argumenter for væsentlige ændringer af det eksisterende system. At der eksisterer grupper, der ønsker at eviggøre det eksisterende system, kommer for eksempel til udtryk, når Butenko skriver, at:

"...arbejderklassens politiske magt, dens diktatur, er nødvendig netop for overgangsperioden mellem kapitalisme og socialisme, til at løse denne periodes opgaver. Den kan også besvares på de første trin i den socialistiske fase med henblik på at løse opgaver, der ikke er løst i overgangsperioden. Men at løsrive proletariatets diktatur fra disse forhold, at forsøge at vise, at det (proletariatets diktatur – ON) kan eksistere langt ud over overgangsperiodens grænser – vil betyde at begå en grov teoretisk fejl" (Butenko, 1981:192).

På den måde kan det siges, at de ser det én gang etablerede system som ideelt til at

realisere det kommunistiske idealsamfund, samtidig med at idealet gradvis får større og større lighed med det eksisterende system. Heri ligger der samtidig en antagelse om, at det eksisterende politisk-administrative system vil være i stand til at realisere den økonomiske vækst og velstand, der anses for at være forudsætningen for realiseringen af kommunismen. Og hvis udviklingen ikke støtter denne antagelse, hvis væksten alligevel begynder at falde, så skyldes det, at det traditionelle system ikke fungerer efter hensigten. Løsningen er i så fald mere af det samme: Mere central kontrol, strengere repressalier overfor dem, der bryder disciplinen og en højere grad af politisk styring af økonomien (Ignatovskij, 1983: 68).

Det er i disse kausalteoretiske antagelser, at den økonomisk begrundede reformistiske kritik tager sit udgangspunkt. Det centrale argument, som skarpest fremføres af reformvenlige økonomer, er således, at det traditionelle politisk-økonomiske system er u hensigtsmæssigt, fordi det ikke er i stand til at realisere sine egne målsætninger. For det første fordi den overdrevne centralisering, der i en tidligere udviklingsfase var hensigtsmæssig og effektiv, nu ikke mere fungerer på grund af økonomiens stigende kompleksitet. For det andet fordi det traditionelle system ikke muliggør den aktive medvirken og indflydelse fra den enkelte samfundsborger, der ses som forudsætningen for en fortsat økonomisk vækst. En besvarelse af det eksisterende system skaber fremmedgjorte og uengagerede arbejdere, etisk og funktionelt i strid med samfundets målsætninger.

Således kritiserer Torkanovskij i en artikel i det kommunistiske partis tidsskrift *Kommunist* arbejdernes deltagelse i ledelsen af de enkelte virksomheder for at være præget af en høj grad af formalisme. Nok er der mange arbejdere, der deltager i de forskellige møder, men hovedparten kommer der af pligt og uden aktivt at tage del i arbejdet. Denne passivitet beskrives som en væsentlig hæmmende faktor for den økonomiske vækst, idet "en arbejder, der er uengageret i ledelsen af virksomheden, vil også meget hyppigt være uengageret i sin individuelle arbejdsproces" (Torkanovskij, 1983: 38). Kun ved en nedbrydelse af de barrierer, der hindrer en reel og meningsfuld deltagelse i forvaltningen af den enkelte virksomhed, vil man skabe den motiverede og engagerede arbejder, der er en forudsætning for en "øget effektivitet i produktionen" (Torkanovskij, 1983: 38-39).

På denne måde smelter værdi- og kausalteoretiske elementer sammen i reformvenlige økonomers antagelser om, at det kun er gennem en effektiv og meningsfuld deltagelse i det politiske liv, herunder ledelsen af den enkelte arbejdsplads, at det enkelte menneske kan realisere sig selv og sine egne muligheder. Og samtidig er denne selvrealisering forudsætningen for den økonomiske vækst, der igen skaber bedre betingelser for demokratiet. Effekten af det eksisterende system, hvor menneskene lukkes ude fra indflydelse, er nok klare formuleret af Tatjana Zaslavskaja, en højtstående sovjetisk økonom, der i foråret 1983 præsenterede et papir på et lukket seminar for økonomer og politikere i Moskva. Papiret kom i hænderne på vestlige korrespondenter og har senere fået bekræftet sin autenticitet:

"Den type arbejdere, der skabes (af det eksisterende system - ON), er ikke blot i uoverensstemmelse med det eksisterende samfunds strategiske mål, men også med den moderne produktions krav. De karaktertræk, der er dannet hos mange arbejdere i løbet af de sidste 5-årsplaner, er en lav arbejds- og produktionsmæssig disciplin, en lige gyldig holdning til udførelsen af arbejdet, en lav kvalitet af det udførte arbejde, social inerti, en lav selvsvurdering af arbejdet som et middel til selvrealisering, en klar udtrykt forbrugsmentalitet samt en lav mo-

ralsk standard" (Zaslavskaja, 1983: 29-30).

Løsningen på disse problemer er at demokratisere samfundet. Denne holdning deles af reformøkonomer og demokratiteoretikere, omend ikke med ganske sammenfaldende motiver. Med demokratisering forstås i denne sammenhæng to sammenhængende typer af reformer.

For det første en decentralisering af den politisk-administrative struktur. Kun gennem en decentralisering af beslutningskompetencen er det muligt at sikre den umiddelbare indflydelse fra den menige samfundsborger (Kurašveli, 1983: 43; Butenko, 1982:177; Zaslavskaja, 1983: 15; Piskotin, 1984: 245).

For det andet en forbedring af den politiske deltagelses karakter og kvalitet. De reformistiske demokrater advarer gang på gang mod pseudodeltagelse (dvs. deltagelse uden nogen reel indflydelse). I stedet må der på såvel lokalt som nationalt plan udvikles mekanismer, hvorigennem den brede befolkning kan få direkte indflydelse på politiske beslutninger. Og det direkte demokrati fremhæves her som idealet, der skal realiseres, hvor det er praktisk muligt. Og praktisk muligt er det netop i de mindre enheder, der følger af en decentralisering. På nationalt plan fremhæves muligheden for at anvende den i forfatningen indeholdte, men endnu aldrig anvendte mulighed, referendum (Butenko, 1982: 132).

I det omfang et direkte demokrati af praktiske årsager ikke er muligt, understreger de demokratiske reformister samfundets behov for kontrol med sine embedsmænd. Forståelsen af statens relative autonomi og behovet for en stærkere demokratisk kontrol kommer således til udtryk, når Butenko citerer den ungarske sociolog Kiš for følgende:

"Spørgsmålet om, hvorledes det socialistiske samfund kan beskytte sig mod sine egne befuldmægtigede, underkaste sig dem, får en central betydning. Det simpleste svar vil være – inddrag så stor en del af befolkningen som muligt i statens forvaltning. Men resultatet kan selvfølgelig let blive, at flertallet af dem man inddrager, netop er dem, der får systemet til at fungere på en sådan måde, at det fungerer på tværs af befolkningens interesser. Hos os har vi haft en sådan periode. Derfor bør udviklingen af det socialistiske demokrati gå i retning af, at befolkningen styrker sin magt over sine befuldmægtigede, for at befolkningen aktivt og konkret kan kontrollere deres arbejde således, at de har større muligheder for at bestemme indholdet af magtapparatets handlinger" (Butenko, 1981: 204).

Svaret på dette problem er en styrkelse af de "kanaler", der forbinder borgere og system. Disse kanaler skal dels gøre det muligt for "denne eller hin sociale gruppe, et arbejdskollektiv eller et territorielt kollektiv at udtrykke sine interesser, deres holdning til forskellige beslutninger..."(Tichomirov, 1982: 22).

En anden dimension af befolkningens mulighed for at bevare kontrollen med statsapparatet ses som en yderligere præcisering af de juridiske rammer, bureaukratiet kan bevæge sig indenfor. Det betyder, at i en sovjetisk sammenhæng vil tilhængerne af en yderligere skærpelse af den juridiske regulering, dvs. styrelsen af en socialistisk retsstat, være at finde blandt de reformistisk indstillede demokrater. En bindende juridisk fiksering af normer og rettigheder anses således for at være et centralt bidrag til at styrke den enkelte borgers rettigheder over for et magtapparat, der længe har kunnet handle arbitrært. Dette kommer for eksempel til udtryk i en nylig artikel i Pravda, hvor det siges at:

"En præcis juridisk regulering af disse organers (forvaltningsorganerne – ON) kompetence, deres forhold til andre organer og samfundsorganisationerne er et vigtigt middel til at øge effektiviteten i forvaltningen, kampen mod uansvarlighed og bureaukrati. Det ville også styrke realiseringen af paragraf 58 i Sovjetunionens forfatning, der forudsætter en lovmæssig bestemt procedure, hvor den menige borger klager over en embedsmands handlinger, der indebærer lovbrud, overskridelse af kompetence, hvorved borgernes rettigheder krænkes" (Kudrjacev, 1984).

Hvad endelig angår det utopiske aspekt, kan der i de generelle formuleringer ikke erkendes forskelle mellem demokratiske reformister og konservative demokrater. For begge er det utopiske kommunistiske samfund karakteriseret ved økonomisk overflod og – i politisk henseende – en ophævelse af statens og forvaltningens politiske karakter. Forskellen er blot, at medens reformisterne forbinder utopien med nutiden, og ser sammenhængen som en proces, der må starte her og nu, ser de konservative det som en udvikling, der automatisk vil følge den materielle overflod. Staten vil dø bort af sig selv – ikke gennem en bevidst proces.

3.2. Demokratiske revisionister

Til gruppen af sovjetiske samfundsforskere, der er positivt stemt over for reformer af det politiske og administrative system må også henregnes den gruppe, der her betegnes som demokratiske revisionister. "Revisionister" fordi de samtidig med at gå ind for reformer argumenterer for en ændring af selve det socialistiske demokratis indhold og form. En fremtrædende eksponent for denne retning er Šachnazarov, der i en lang række bøger og artikler har argumenteret for en nytolkning af demokratibegrebet (Šachnazakov, 1976; Šachnazakov & Tichomirov, 1982).

Problemet for Šachnazarov er at forbinde de oprindelige marxistiske demokratiske værdier med et stadig mere komplekst samfund. Eller sagt med andre ord: At forene forestillingen om statens bortvisnen, hvor forvaltningsopgaverne går på skift mellem borgerne, med en stadig mere kompliceret forvaltningsstruktur, der stiller øgede krav til teknisk og organisatorisk viden. Hvad er ideen i Lenins tanker om "selvforvaltning og statens bortvisnen", spørger Šachnazarov og svarer selv:

"For det første, at forvaltningsfunktioner i et socialistisk samfund ikke er forbundet med nogen privilegier overhovedet, hvorfor der ikke uomgængeligt vil udvikle sig et "ledende lag". For det andet vil alle udføre kontrol- og beretningsfunktioner efter tur. Et andet sted i det omtalte Lenin-arbejde udtrykte Lenin den samme idé på følgende måde: "en uopsættelig overgang til at alle bliver "bureaukrater", og at ingen derfor er "bureaukrater". På denne måde taler Lenin hele tiden om opsyn, beretningsaflæggelse og tilsyn" (Šachnazarov, 1976: 159).

Šachnazarov afviser således implicit den klassiske marxistiske forestilling om bortvisnen af statsapparatet gennem en selvforvaltning, hvor borgerne overtager forvaltningsfunktionerne. Denne demokratisering realiseret ideelt gennem en politisk deltagelse, der omfatter alt og alle, er efter hans opfattelse uforenelig med den specialisterviden, der kræves i et højt udviklet industrisamfund. I stedet bliver "hovedproblemet i arbejdet med kadreerne at udvælge de bedst egnede personer til de ledende job", noget der rent teknisk blandt andet kan løses ved psykotekniske

prøver (Šachnazarov, 1976: 170-71).

For Šachnazarov bliver demokratiseringen derfor i stedet til et spørgsmål om befolkningens mulighed for kontrol med den regerende elite. Den politiske aktivitet består således ikke i, at befolkningen selv overtager forvaltningsfunktionerne, men blot i, at den får mulighed for at kontrollere de professionelle bureaukrater. Med baggrund i en analyse af 10 faser i den politiske proces konkluderer Šachnazarov, at en sådan kontrol er lettest at realisere i følgende faser: "problemformulering, beslutningstagen, kontrol, bedømmelse af resultater" (Šachnazarov, 1976: 166). En indirekte indflydelse realiseret efter disse retningslinier fordrer imidlertid også en række institutionelle reformer i retning af åbning af kanaler mellem befolkning og myndigheder, juridiske rammer for bureaukratiet etc.

Revisionen af deltagelsesbegrebet til at betegne kontrolfunktionen kræver efter Šachnazarovs opfattelse imidlertid også en vis professionalisering: Folk skal først og fremmest inddrages i det politiske liv inden for de områder, hvor de har "evner, interesse og viden" (Šachnazarov, 1976: 160). Det er således effektiviteten i deltagelsen set i relation til systemets målsætninger, der understreges.

Denne revision af demokratibegrebet, bort fra direkte deltagelse til kontrol, implicerer også en revision af utopien:

"Efter vor opfattelse er det fuldt ud muligt at bevare en professionel forvaltningsstab under kommunismen, for så vidt talen ikke er om politisk professionalisme, der uomgængeligt dør, men om en videnskabelig professionalisme" (Šachnazarov, 1976: 163).

Denne revision af demokratibegrebet accepteres ikke af de demokratiske reformister. Noget der for eksempel kommer klart til udtryk, når Butenko skriver:

"En af de vidt udbredte fordomme er, at "magt gennem det arbejdende folk" overhovedet ikke lader sig realisere, at den er utopisk, fordi forvaltningen af de samfundsmæssige anliggender i den grad er blevet kompliceret, at den tid, hvor "enhver kokkepige" kan administrere, aldrig vil indtræde. Selv om man ikke skal undervurdere spørgsmålets kompleksitet, er det nødvendigt at afvise sådanne holdninger: "magt gennem det arbejdende folk selv" er den eneste måde, hvorpå man kan udøve magten i overensstemmelse med marxismens væsen" (Butenko, 1981: 178).

Selv om skellet mellem reformister og revisionister ikke skal overvurderes, begge grupper er tilhængere af politisk-administrative reformer i retning af decentralisering og øget åbenhed, må den forskellige opfattelse af participationens karakter og funktion ses som en væsentlig skillelinie.

4. Afslutning

Målet med denne artikel har været at introducere baggrund for og indhold i den aktuelle sovjetiske debat om det socialistiske demokratis indhold og mål. I tabel 2 er sammenfattet de tre demokratikonceptioner, som er skildret i det foregående afsnit.

Tabel 2. Strømninger i sovjetisk demokratidebat

Analyse- dimension				
Idé- strømning	Selvfor- ståelse	Norm	Strategi	Utopi
Demokra- tiske reformister	Realistisk, samfunds- videnskabe- lig; mulig- hed for an- tagonistiske konflikter	Økonomisk vækst, men- neskelig selvreali- sering	Decentrali- sering, "reel" poli- tisk del- tagelse, åbne informa- tionskanaler, juridisk regu- lering af sam- fundslivet	Materiel over- flod og selv- forvaltning
Demokra- tiske revi- sionister	Realistisk, samfunds- videnska- belig	Økonomisk* vækst, effektivitet	Politisk* deltagelse gennem "kontrol"; elitestyre	Bevarelse af* professionel administration
Konserva- tive demo- krater	Legalis-* tisk, formel; antagonis- tiske kon- flikter ude- lukkes	Økonomisk vækst	Politisk og administra- tiv centra- lisering. Politisk del- tagelse kun som implemen- tering af al- lerede beslut- tet politik	Materiel over- flod og selv- forvaltning

* angiver, hvor forfatningsteksten kan placeres i forhold til de enkelte dimensioner i demokratidebatten, jfr. nedenfor.

Et er imidlertid at redegøre for debattens indhold og dimensioner, – noget andet er, hvad debatten kan sige om det samfund, hvori den foregår. En sådan analyse, hvis indhold her kun kan antydes, kan efter min opfattelse bevæge sig i tre retninger.

For det første kan den skildrende debat opfattes som udtryk for reelle politiske grupperinger i det sovjetiske samfund og dermed bidrage til at sige noget om perspektiverne for alternative udviklingsstrategier.

Det er klart, at en sådan sammenhæng mellem debat og politiske grupperinger eksisterer. Men man må ikke her begå den fejl at sætte lighedstegn mellem antallet af indlæg, der støtter den ene eller anden retning, og disse retningers politiske vægt. Dels gør det sovjetiske systems karakter det yderst vanskeligt overhovedet at foretage nogen meningsfuld afgrænsning af politiske grupperinger. Dels betyder det faktum, at sovjetiske politologer og økonomer – måske endog flertallet af

dem – kan defineres som demokratiske reformister, ikke nødvendigvis, at denne strømning betyder særlig meget for de politikere, der har magten til at ændre systemet. Derimod peger demokratidebattens omfang og spændvidde helt klart på en kontinuert liberalisering af de politisk bestemte rammer omkring debatten.

For det andet kan de tre demokratistrømningers politiske indflydelse vurderes ved at se, i hvilket omfang de afspejles i officielle ideologiske dokumenter.

Det letteste, og formodentlig også mest meningsfyldte, vil her være at sammenligne indholdet i de tre demokratiretninger med 1977-forfatningen. Dette ideologiske dokument var resultatet af 16 års juridiske, politiske og ideologiske diskussioner i forfatningskommissionen og kan stadig siges at afspejle den bredest tænkelige ideologiske fællesnævner for de politisk magtbærende lag i det sovjetiske samfund. Hvis vi her indskrænker os til at se på præamblen, beskrives det sovjetiske samfund som ét,

- "... der for altid har gjort op med antagonistiske klasse modsætninger...", hvor
- "Statens væsentligste opgave er: dannelse af kommunismens materielle og tekniske basis...", hvor
- "... det politiske liv sikrer en effektiv ledelse af alle samfundsforhold" – og "en stadig mere omfattende deltagelse af befolkningen i statens liv..."

Uden her at gå yderligere i detaljer peger disse citater i samme retning som en politisk analyse af de politiske institutioners sammensætning og politik (Nørgaard, 1983), dvs. i retning af en konservativ-centrum koalition.

For det tredje, en komparativ approach, hvor den sovjetiske og vestlige demokratidebat anvendes til at opstille hypoteser om karakteren af de problemer, de to typer af politiske systemer står overfor.

Ser vi her bort fra den konservative demokratikonception, der har sine politiske og sociale rødder i den specifikke sovjetiske udviklingsmodel, er der en række iøjnefaldende ligheder mellem vestlig og sovjetisk demokratidebat.

På den ene side finder vi her de sovjetiske demokratiske reformister og de vestlige normativister/radikale demokrater. Selv om der naturligvis kan påvises en række forskelle, deler de to "skoler" opfattelsen af personlighedsudvikling som en grundlæggende demokratisk værdinorm og søger at analysere, hvilke hindringer der blokerer for dens realisering (Levin, 1970; Svensson, 1977).

På den anden side finder vi både sovjetiske og vestlige revisionister (funktionister). Selv om der også her kan påvises væsentlige forskelle (eller også er den vestlige teori måske blot mere gennemarbejdet), deler de to "skoler" ønsket om et effektivt system, realiseret gennem et elitestyre, kontrolleret af befolkningen (Levin, 1970; Svensson, 1977).

Spørgsmålet bliver så, hvilke overvejelser dette tilsyneladende sammenfald i demokratiteoretiske konceptioner, der eksisterer i de to verdener, kan give anledning til.

Det letteste svar ville naturligvis være, at den sovjetiske debat blot er en afspejling af den vestlige i den forstand, at sovjetiske teoretikere anvender vestlig litteratur som baggrund for meriteringskapløbet i den akademiske verden. Hertil er imidlertid at svare, at der ikke i den sovjetiske debat findes henvisninger til vestlig litteratur, samt at de problemer i det sovjetiske system, der angribes i den politiske litteratur, er så reelle, at man ikke behøver gå til Vesten for at finde deres

empiriske basis. Sammenfaldet i de demokratiteoretiske konceptioner kan derimod efter min opfattelse give anledning til to typer af hypoteser.

For det første kan de parallelle demokratiteoretiske konceptioner, der uafhængigt af hinanden opstår som svar på problemer, der rejser sig for de politiske systemer i Øst som i Vest, føre til en fornyet overvejelse af industrisamfundsmodellen. Sammenfaldet i demokratiteoretiske konceptioner synes at kunne give støtte til en hypotese om, at forskellene i de to samfundstypers forskellige socioøkonomiske basis ikke hindrer, at der opstår samme typer af dilemmaer i forholdet mellem samfundsborgerne og det politiske system.

Dette kommer både til udtryk i eksistensen af de to "skoler" og i de dilemmaer, der opleves inden for rammerne af de enkelte konceptioner. For revisionisterne i Øst som i Vest er den klareste fællesnævner dilemmaet mellem deltagelse og effektivitet. For reformisterne/normativisterne kommer det til udtryk i den modsætning, der kan erkendes mellem ønsket om reel ligeværdig deltagelse, der fordrer social og økonomisk lighed, og et decentraliseret politisk system, som under de nuværende knaphedsbetingelser uvægerligt vil medføre øgede uligheder. I utopiens verden kan dette dilemma naturligvis løses ved en antaget materiel overflod, men her og nu kommer man ikke uden om det reelle dilemma. Noget der efterhånden også klart erkendes af sovjetiske økonomer (Piskotin, 1984: 251).

For det andet, og i forlængelse af det første punkt, er der også klare ligheder i de politiske implikationer af de to demokratiteorier i Øst og Vest. I ingen af systemerne er demokratikonceptionerne naturligvis neutrale i forhold til sociale og politiske gruppers relationer. En vægt på øget politisk deltagelse vil – på lang sigt – ikke kunne undgå at implicere et ønske om større grad af lighed og nedbrydelse af sociale skel. Omvendt kan den revisionistiske model – i Øst som i Vest – anvendes til at holde befolkningen ude fra den politiske proces på trods af en mere eller mindre imaginær kontrolfunktion. Hermed muliggøres cementeringen af sociale privilegier og politiske magtpositioner.

Hvor langt, disse hypoteser så rækker, er et empirisk spørgsmål, der ligger uden for denne artikels rammer.

* Jeg er taknemmelig for værdifulde kritiske kommentarer til tidligere udgaver af artiklen fra fil.dr. Jan Åke Dellenbrant, Uppsala, Institutleder Andreas Jørgensen samt redaktørerne af *Politica*. Ansvar for fejl og udeladelser i artiklen er naturligvis kun mit.

Litteratur

- Ambartsumov, E.A. (1984). "Analiz V.I. Leninya pričin krizisa 1921 g. i putej vychoda iz nego", *Voprosy istorij*, 24. april, pp. 15-29.
- Brezhnev, L.I. (1970). "Pjat'desjat let velikich pobed socializma", i L.I. Brezhnev, *Leninskim Kursom*, Moskva: Politizdat.
- Brezhnev, L.I. (1977). "Tale ved vedtagelsen af den nye forfatning", *Pravda*, 5. oktober.
- Burlatsky, F.M. (1977). "Političeskaja sistema razvitogo socializma", *Voprosy filosofii*, no. 8, p. 18.
- Burlatsky, F. (1965). "Politika i nauka", *Pravda*, 10. januar.
- Butenko, A.P. (1981). *Političeskaja Organizacija obščestva pri socializme*, Moskva: "Mysl".
- Butenko, A.P. (1982). "Protivorečija socializma kak obščestvennogo stroja", *Voprosy filosofii*, no. 1.
- Čecharin, E.M. (1976). "Političeskaja sistema sovetskaja obščestva v uslovijach razvitogo socializ-

empiriske basis. Sammenfaldet i de demokratiteoretiske konceptioner kan derimod efter min opfattelse give anledning til to typer af hypoteser.

For det første kan de parallelle demokratiteoretiske konceptioner, der uafhængigt af hinanden opstår som svar på problemer, der rejser sig for de politiske systemer i Øst som i Vest, føre til en fornyet overvejelse af industrisamfundsmodellen. Sammenfaldet i demokratiteoretiske konceptioner synes at kunne give støtte til en hypotese om, at forskellene i de to samfundstypers forskellige socioøkonomiske basis ikke hindrer, at der opstår samme typer af dilemmaer i forholdet mellem samfundsborgerne og det politiske system.

Dette kommer både til udtryk i eksistensen af de to "skoler" og i de dilemmaer, der opleves inden for rammerne af de enkelte konceptioner. For revisionisterne i Øst som i Vest er den klareste fællesnævner dilemmaet mellem deltagelse og effektivitet. For reformisterne/normativisterne kommer det til udtryk i den modsætning, der kan erkendes mellem ønsket om reel ligeværdig deltagelse, der fordrer social og økonomisk lighed, og et decentraliseret politisk system, som under de nuværende knaphedsbetingelser uvægerligt vil medføre øgede uligheder. I utopiens verden kan dette dilemma naturligvis løses ved en antaget materiel overflod, men her og nu kommer man ikke uden om det reelle dilemma. Noget der efterhånden også klart erkendes af sovjetiske økonomer (Piskotin, 1984: 251).

For det andet, og i forlængelse af det første punkt, er der også klare ligheder i de politiske implikationer af de to demokratiteorier i Øst og Vest. I ingen af systemerne er demokratikonceptionerne naturligvis neutrale i forhold til sociale og politiske gruppers relationer. En vægt på øget politisk deltagelse vil – på lang sigt – ikke kunne undgå at implicere et ønske om større grad af lighed og nedbrydelse af sociale skel. Omvendt kan den revisionistiske model – i Øst som i Vest – anvendes til at holde befolkningen ude fra den politiske proces på trods af en mere eller mindre imaginær kontrolfunktion. Hermed muliggøres cementeringen af sociale privilegier og politiske magtpositioner.

Hvor langt, disse hypoteser så rækker, er et empirisk spørgsmål, der ligger uden for denne artikels rammer.

* Jeg er taknemmelig for værdifulde kritiske kommentarer til tidligere udgaver af artiklen fra fil.dr. Jan Åke Dellenbrant, Uppsala, Institutleder Andreas Jørgensen samt redaktørerne af *Politica*. Ansvar for fejl og udeladelser i artiklen er naturligvis kun mit.

Litteratur

- Ambartsumov, E.A. (1984). "Analiz V.I. Leninyam pričin krizisa 1921 g. i putej vychoda iz nego", *Voprosy istorij*, 24. april, pp. 15-29.
- Brezhnev, L.I. (1970). "Pjat'desjat let velikich pobed socializma", i L.I. Brezhnev, *Leninskim Kursom*, Moskva: Politizdat.
- Brezhnev, L.I. (1977). "Tale ved vedtagelsen af den nye forfatning", *Pravda*, 5. oktober.
- Burlatsky, F.M. (1977). "Političeskaja sistema razvitogo socializma", *Voprosy filosofii*, no. 8, p. 18.
- Burlatsky, F. (1965). "Politika i nauka", *Pravda*, 10. januar.
- Butenko, A.P. (1981). *Političeskaja Organizacija obščestva pri socializme*, Moskva: "Mysl".
- Butenko, A.P. (1982). "Protivorečija socializma kak obščestvennogo stroja", *Voprosy filosofii*, no. 1.
- Čecharin, E.M. (1976). "Političeskaja sistema sovetskaja obščestva v uslovijach razvitogo socializ-

- ma", *Voprosy filosofii*, no. 9, pp. 3-17.
- Čecharin, E.M. (1977). *Sovetskaja političeskaja sistema v uslovijach razvitogo socializma*, Moskva: "Mysl".
- Dellenbrant, Jan Åke (1972). *Reformists and traditionalists. A Study of Soviet Discussions about Economic Reform, 1962-65*, Stockholm: Raben & Sjögren.
- Evans, Alfred B. (1977). "Developed Socialism in Soviet Ideology", *Soviet Studies*, vol. 29, pp. 409-28.
- Fedossejew, Pjotr. "Dialektik des gesellschaftlichen Lebens", *Probleme des Friedens und des Sozialismus*, 24 Jg., 9, pp. 1192-1200.
- Harding, Neil (ed.) (1984). *The State in Socialist Society*, London: The Macmillan Press Ltd.
- Hill, Ronald J. (1984). "Socialism, Society and the Organic Labour State", i Harding (1984).
- Hill, Ronald J. (1980). "Political Science in Soviet Politics", *Irish Slavonic Studies*, no. 1, pp. 92-107.
- Hill, Ronald J. (1980). *Soviet Political Science and Reform*, Oxford: Martin Robertson.
- Iganatovskij, P. (1983). "O političeskom podchode k ekonomike", *Kommunist*, no. 12, pp. 60-72.
- Kelley, Donald R. (ed.) (1980) *Soviet Politics in the Brezhnev Era*, New York: Praeger Publishers.
- Kelley, Ronald R. (1982). "Developed socialism: A political formula for the Brezhnev Era", i Sero-ka & Simon (1982).
- Kudrjacev, V. (1984). "Razvitij socializm i soveršenstvovanie zakonodatel'stva", *Pravda*, 21. september.
- Kurašveli, B.P. (1983). "Ob'ektivnye zakony gosudarstvennogo Upravlenija", *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, no. 10, pp. 36-44.
- Levin, Leif (1970). *Folket och eliterna*, Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag.
- Nørsgaard, Ole (1984). *From totalitarianism to corporatism: The ungovernability of developed socialism*. Paper presented at the Seminar "Totalitarianism and the Study of the Soviet Union", University of Tampere.
- Nørsgaard, Ole (1983). "Indenrigspolitiske faktorer bag Sovjetunionens udenrigspolitik", i Christian Mailand-Hansen og Ole Nørsgaard (red.), *Sovjetunionen og freden*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Nørsgaard, Ole (1980). *Politisk deltagelse i Sovjetunionen*, Århus: Selskabet for Østeuropa studier.
- Nørsgaard, Ole (1977). *De sovjetiske forfatninger*. Introduktion til det sovjetiske samfunds politiske selvforståelse, København: Dansk Videnskabs Forlag.
- Nørsgaard, Ole and Steven Sampson (1985). "Poland's Crisis and East European Socialism", *Theory and Society*, no. 1.
- Piskotin, M.I. (1984). *Socializm i gosudarstvennoe upravlenie*, Moskva: "Nauka".
- Šabanov, M.R. (1982). "Predstavitel'nye organy v političeskoj sisteme socialističeskogo obščestva", i Šeremet ... (et al.) (red.), *XXVI s'ezd KPSS i Voprosy razvitija gosudarstvennogo prava, sovetkogo stroitel'stva i upravlenija*, Moskva: Institut Gosudarstva i Prava AN SSSR.
- Šachnazarov, G. Ch. (1976). "Professionalizm i demokratizm v upravlenii", i Kerimov, D.A. (ed.), *Sovetskaja demokratija v period razvitogo socializma*, Moskva: "Mysl", pp. 155-181.
- Šachnazarov, G.Ch. (1979). "Demokratičeskom centralizme i političeskom pluralizme", *Kommunist*, no. 10.
- Šachnazarov, G.Ch., Ju.A. Tichomirov (1982). *Aktual'nye problemy sovremennogo političeskogo razvitija*, Moskva: "Mysl".
- Seroka, Jim, Maurice D. Simon (ed.) (1982). *Developed Socialism in the Soviet Bloc: Political Theory and Political Reality*, Boulder, Colo: Westview Press.
- Svensson, Palle (1977). "Demokrati og politisk deltagelse", i *Festskrift til Erik Rasmussen*, Århus: Forlaget Politica, 1977, pp. 273-304.
- Then, Rolf H.W. (1971). "Political science in the USSR: To be or not to be", *World Politics*, vol. 23, no. 4, pp. 684-703.
- Techomitov, Ju.A. (1982). "Političeskaja sistema socializma i preodelenie protivorečie obščestvennogo razvitija", i Vasie'lev (red.), *XXVI c'ezd KPSS i problemy teorii gosudarstva i prava*, Moskva: Institut Gosudarstva i Prava, AN SSR.
- Torkanovskij, E. (1983). "Razvitie demokratičeskich načal v upravlenii proizvodstvom", *Kommunist*, no. 8, pp. 36-46.
- Weinberg, Elizabeth Ann (1974). *The Development of Sociology in the Soviet Union*, London: Routledge & Kegan Paul.

Zaslavskaja, Tat'jana (1983). "Doklad o neobchodimosti bolee uglublebbogo izučenija v SSSR social'nogo mehanizma razvitoja ekonomiki", *Archiv Samizdata*, no. 35.